

دین در عرصه فناوری

تبیین سیره معصومان (ع) و علمای شیعه
در بهره‌گیری از نوآوری‌های زمانه

احمد اکبری*
aakbari@noornet.net

* مدیر گروه علمی «فرهنگ دینی و تبلیغ» مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

۳۲ | راه‌آورد نور ۹۱

فصلنامه اطلاع‌رسانی، آشنایی و مطالعات رایانه‌ای علوم اسلامی

اشاره

این پژوهش به منظور بررسی تبیین مواجهه پیشوایان دینی با نوآوری‌های عصر خویش، به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از قرآن کریم، احادیث و تاریخ، انجام شده است. پرسش محوری آن، بررسی این مسئله است که آیا بهره‌گیری از فناوری‌های روز، جایگاهی در سیره معصومان(ع) و علمای شیعه داشته است؟

یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که استفاده هوشمندانه و فعال از فناوری، سنتی دیرپا و ریشه‌دار در سیره رهبران دینی است. در عصر انبیا، نمونه‌هایی مانند: کشتی حضرت نوح(ع)، زره حضرت داوود(ع) و سد ذوالقرنین، و در عصر پیامبر اسلام(ص) و ائمه(ع)، مواردی چون: خندق، منجیق، قنات‌سازی و تشویق به علوم تجربی، گواه این مدعاست. این سیره در دوران علمای متأخر، از شیخ بهایی تا مراجع معاصر، با مواجهه مثبت با صنعت چاپ، رادیو، تلویزیون و در نهایت، فضای مجازی و هوش مصنوعی ادامه یافته است.

مقاله حاضر با گذر از بررسی تاریخی، فواید راهبردی فناوری اطلاعات را برای تبلیغ دین برمی‌شمارد و مهم‌ترین چالش‌های این عرصه مانند: سطحی‌نگری، انتشار شبهات و تهدید هویت حوزوی را تحلیل می‌کند. نتیجه نهایی، آن است که انزوا از فناوری، مخالف سیره معصومان(ع) است و وظیفه نهادهای دینی در عصر کنونی، حضور فعال، تولید محتوای عمیق و به خدمت‌گیری ابزارهایی مانند هوش مصنوعی در جهت ترویج دین، مبتنی بر الگویی حکیمانه و بومی است.

کلیدواژه‌گان: دین و فناوری، سیره معصومان(ع)، علمای شیعه، تبلیغ دین، فضای مجازی، هوش مصنوعی، حوزه‌های علمیه.

دین و فناوری، از دیروز تا امروز

در جهان پُرشتاب امروز که نوآوری‌های مبتنی بر فناوری، چهره زندگی بشر را تغییر داده است، این پرسش برای جامعه دینی و به‌ویژه برای پژوهشگران حوزوی مطرح می‌شود که موضع شریعت مقدس اسلام و سیره پیشوایان دینی در قبال دستاوردهای فناورانه چیست؟ آیا دین که حاوی تعالیم جاودانه است، با پدیده‌ای متغیر و پویا مانند «فناوری» تعاملی سازنده داشته است؟ در گذشته تصور رایجی وجود داشت که دین‌داری مستلزم عقب‌نشینی از عرصه تکنولوژی و اکتفا به روش‌های کهن است؛ اما امروزه این تصور، تا حدود بسیاری تغییر یافته است؛ با این حال، جای بررسی این موضوع هست که سیره عملی انبیای الهی، ائمه معصومین(ع) و علمای بزرگ شیعه در این باره چه بوده و یا چگونه است؟

این مقاله، در پی واکاوی این فرضیه است که بهره‌گیری هوشمندانه و فعال از فناوری‌های روز، سنتی دیرپا و ریشه‌دار در سیره رهبران دینی است. از کشتی حضرت نوح(ع) تا سد ذوالقرنین، از خندق پیامبر اسلام(ص) تا قنات‌های امام علی(ع)، و از صنعت چاپ در دوره قاجار تا فضای مجازی در عصر حاضر، همگی گواهی بر این مدعا هستند. بنابراین، مسئله اصلی این نیست که آیا می‌توان از فناوری استفاده کرد؛ بلکه مسئله «چگونگی استفاده حکیمانه از آن در چارچوب ارزش‌های دینی برای تحقق اهداف عالیه شریعت است».

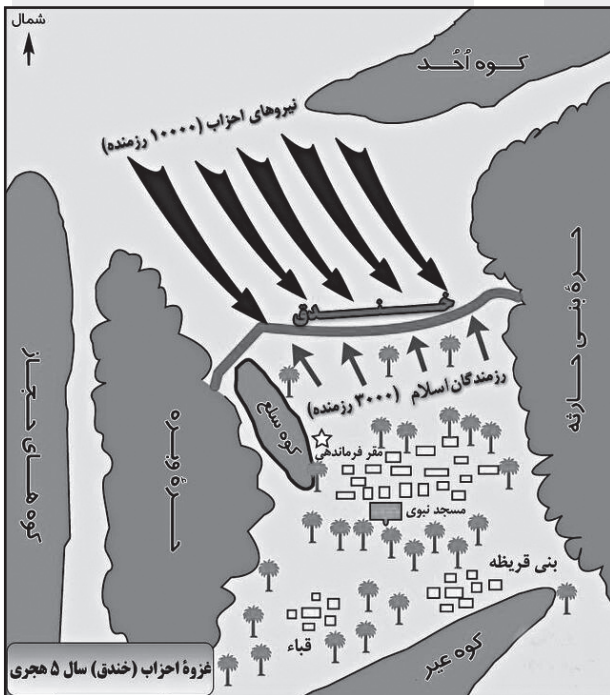
اهمیت این بررسی، در چند محور خلاصه می‌شود:

* رفع شبهه: پاسخ به شبهه تعارض ذاتی بین دین و تکنولوژی با ارائه مستندات تاریخی.

* الهام‌بخشی: ارائه الگویی عملی برای طلاب، مبلغان و نهادهای دینی، جهت بهره‌گیری مؤثر از ابزارهای نوین در تبلیغ و ترویج دین.

* کاربردی‌سازی: خروجی این تحقیق می‌تواند راهنمای عمل برای مسئولان و سیاست‌گذاران در عرصه‌های فرهنگی و رسانه‌ای باشد.

بررسی سیره انبیای پیشین، به‌وضوح نشان می‌دهد که فناوری در نزد آنان، هرگز هدف نبوده؛ بلکه ابزاری کارآمد و گاه ضروری برای تحقق مأموریت‌های الهی بوده است. این مأموریت‌ها شامل: نجات بشریت، تأمین امنیت و قدرت، اداره حکومت عدل و گسترش دعوت و عمران و دفع فساد می‌شده است. این نگاه کاربردی و هدفمند، الگویی جاودانه برای همه ادوار تاریخ است که فناوری را در خدمت ارزش‌های متعالی و اهداف الهی قرار می‌دهد

اگرچه موضوع فناوری و دین به‌طور کلی در آثار مختلفی مورد بحث قرار گرفته و مطالعات پراکنده‌ای نیز در سیره معصومان(ع) وجود دارد، اما اثر مستقلی که به صورت نظام‌مند و در بازه زمانی گسترده، از انبیا تا عصر دیجیتال، به «سیره تکنولوژیک رهبران دینی» با تمرکز بر منابع شیعی پردازد، کم‌شمار است.

مفهوم فناوری در بستر دینی

پیش از واکاوی سیره تاریخی، تبیین چارچوب نظری اسلام در مواجهه با «پدیده فناوری» ضروری است. فناوری، مجموعه‌ای از ابزارها و دانش‌ها برای حل مسائل زندگی است. می‌توان گفت فناوری به‌خودی‌خود، نه مطلوب است و نه مذموم؛ بلکه ارزش آن، به کارکردش بستگی دارد. فناوری در نگاهی بنیادین، صرفاً به معنای محصولات پیچیده و مدرن نیست؛ بلکه هر «بزار»، «روش» یا «دانشی» که با بهره‌گیری از قوانین طبیعت، توانایی بشر را برای حل مسئله و تحقق اهدافش افزایش دهد، مصداق فناوری محسوب می‌شود. در بستر دینی، فناوری ذاتاً خنثا نیست؛ بلکه ابزاری در خدمت نیت و هدف انسان است. از این منظر، کشتی حضرت نوح(ع)، قنات امام علی(ع) و شبکه اجتماعی امروز، همگی در

یک دسته قرار می‌گیرند؛ یعنی «تجلی عقلانیت عملی بشر برای تسخیر و آبادانی زمین» که خود، مأموریتی الهی است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا». (هود: ۶۱) مفهوم «استعمار» در این آیه، به معنای آن است که خداوند قدرت و وسایل آبادانی زمین و بهره‌برداری از طبیعت را در اختیار شما نهاد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ج ۹، ص ۱۵۰).

فناوری می‌تواند با نیت قربت، به عبادت تبدیل شود و یا با نیتی طاغوتی، ابزاری برای گمراهی به حساب آید. اسلام، نه تنها با علم و دانش آموزشی مخالفتی ندارد،

بلکه آن را از واجبات می‌داند. آیات نخستین وحی که می‌فرماید: «إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ» (علق: ۱) و نیز بیان پیامبر اکرم(ص) که فرموده: «طَلَبُ الْعِلْمِ قَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ» (عاملی، ۱۴۰۹: ج ۲۷، ص ۲۶)، گواه این مدعاست.

این علم‌آموزی، منحصر به علوم نقلی نیست و هر دانش مفیدی را که به بهبود زندگی مادی و معنوی بشر بینجامد، دربرمی‌گیرد. به تبع آن،

شیخ بهایی (وفات: ۱۳۰۱ق)، نماد بارز تلفیق علم سنتی حوزوی با مهندسی و

فناوری‌های پیشرفته عصر خویش بود. وی که از بزرگ‌ترین علمای دوران صفویه به شمار می‌رفت، به‌صورت عملی در توسعه فناوری‌های عمرانی مشارکت داشت. از برجسته‌ترین اقدامات او می‌توان به طراحی و نظارت بر تقسیم آب زاینده‌رود (طومار شیخ بهایی) اشاره کرد که نمونه‌ای درخشان از فناوری مدیریت منابع آب و مهندسی در آن دوران محسوب می‌شد. طراحی سیستم گرمایشی حمام فین کاشان با استفاده از یک سیستم شمع و دودکش مهندسی‌شده، یادگار دیگر شیخ بهایی است که نشان از بهره‌گیری از نوآوری در مهندسی دارد

استفاده از فناوری در عصر انبیا

بررسی تاریخ انبیای الهی از منظر فناوری، گویای این حقیقت است که پیامبران، نه تنها مخالفی با دستاوردهای فناورانه عصر خود نداشتند، بلکه در بسیاری موارد، خود پیشقدم در به کارگیری نوآوری‌ها برای تحقق اهداف الهی بودند. این مواجهه، فعال، خردمندانه و هدفمند بود. حضرت نوح(ع) به فرمان خداوند، اقدام به ساخت کشتی عظیمی کرد؛ درحالی که قوم او که اهل بیابان گردی بودند، با این فناوری آشنا نبودند و او را مسخره می کردند. (هود: ۳۸) این واقعه، نشان می دهد که نوح(ع) بدون هیچ واژه‌ای از تمسخر، از پیچیده‌ترین فناوری زمانه (کشتی‌سازی در مقیاس بزرگ) برای نجات مؤمنان و حیوانات استفاده کرد. همچنین، بیان می کند که در جریان ساخت کشتی، فناوری ساخت کشتی، به صورت مستقیم در خدمت اجرای فرمان خدا و حفظ حیات بشری قرار گرفت. این کشتی، نماد نجات و مظهر رحمت الهی از طریق به کارگیری عقل و صنعت بشر شد.

خداوند در قرآن کریم به نعمت ویژه حضرت داوود(ع) اشاره می کند که صنعت ساخت زره را به وی آموخته است؛ تا آنها را در جنگ‌ها محافظت کند؛ «وَ عَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لَتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ». (انبیاء: ۸۰) در این آیه، منشأ آموزش این فناوری دفاعی (زره‌سازی) معرفی شده است و هدف از این فناوری، «إحصان» یعنی حفاظت و ایمن‌سازی جامعه در برابر آسیب‌های جنگ ذکر شده است. این نشان می دهد فناوری‌هایی که امنیت و قدرت جامعه مؤمنین را افزایش دهد، مورد تأیید و حتی آموزش مستقیم پروردگار است.

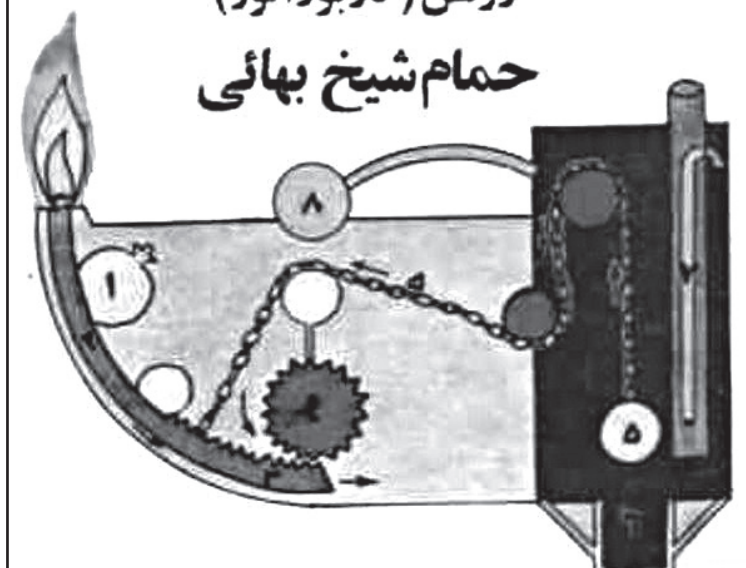
داستان حضرت سلیمان(ع)، نمونه بارز دیگری از بهره‌گیری حداکثری از فناوری‌های گوناگون برای اداره حکومتی عظیم و گسترش دعوت الهی است. در این باره، قرآن کریم به موارد متعددی اشاره می کند؛ مواردی مانند: روان کردن معدن مس برای استفاده در ساخت‌وسازها، به تسخیر درآوردن باد

ساخت و استفاده از «ابزار» نیز که مقدمه کسب علم یا اجرای عملی آن است، مشمول همین تأکیدها می شود. حدیث مشهور «الْعَقْلُ مَا عُبِدَ بِهِ الرَّحْمَنُ وَ اكْتَسَبَ بِهِ الْجَنَان» (عاملی، ۱۴۱۴: ج ۱، ص ۴)، بر به کارگیری عقل برای ابداع ابزارهای کارآمد در مسیر عبادت و آبادانی اخروی تأکید می کند.

از سوی دیگر، منابع شناخت در اسلام، منحصر در وحی نیست؛ بلکه وحی، عقل و تجربه، هر سه به عنوان منابع معتبر شناخت تلقی می شوند. در منطق فقه شیعه، عقل، یکی از ادله اربعه (کتاب، سنت، عقل و اجماع) شناخته می شود. عقل به عنوان «حجت باطنی و پیامبر درون انسان»، ابزاری برای کشف قوانین حاکم بر جهان آفرینش است. از این رو، هر نوآوری و فناوری که محصول تعقل و تجربه بشر در چارچوب قوانین طبیعی باشد، در واقع بهره‌گیری از «حجت الهی» است. امام کاظم(ع) در این باره در حدیث معروف عقل و جهل (کلینی، الکافی: ج ۱، ص ۱۵)، عقل را حجت نهان در انسان معرفی می کند.

این نگاه، مرز میان امور «دینی» و «دنیوی» را به درستی ترسیم می کند. وحی، چارچوب‌های کلان، اهداف و ارزش‌ها را مشخص می کند و عقل و تجربه، راهکارهای عملی و ابزاری تحقق آن اهداف را می آفرینند. بنابراین، فناوری محصول عقلانیت بشری، وقتی در مسیر اهداف وحیانی به کار گرفته شود، نه تنها تعارضی با دین ندارد؛ بلکه تحقق بخش آرمان‌های آن است. آیت الله جوادی آملی در این باره تأکید می کند که عقل و نقل: «هر دو پیام‌آوران معصومی هستند که عالمان در هر حوزه علمی، با هر شیوه از آن دو بهره جسته، به حوزه ربوبی تقرّب علمی می جویند و این دو حجت الهی، نه تنها در هر دانش، از محصول و داده معارض یکدیگر نیستند، بلکه با کمال هماهنگی و تأثیر و تأثر متقابل، از امتیازات یکدیگر بهره‌مندند.» (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۱۰)

طرح آبگرمکن و شمع خودکار و همیشه روشن (کاربوراتور)
حمام شیخ بهائی

با ظهور فناوری‌های الکترونیکی، نسل جدیدی از علما با درک ظرفیت بی‌نظیر این ابزارها، از آنان بهره بردند. آیت‌الله بروجردی با آنکه خود به دلیل کهولت سن، کمتر در رادیو سخنرانی می‌کرد، اما با تشویق مبلغان دینی برای استفاده از رادیو و نیز ارجاع مستمعان به برنامه‌های مذهبی رادیو، عملاً به مشورعت این رسانه برای تبلیغ دین مهر تأیید زد

برای جابه‌جایی‌های فوق‌العاده و برخورداری از سیستم درک زبان حیوانات برای داشتن سیستم اطلاعاتی و ارتباطی بهتر و گسترده‌تر. (سبأ: ۱۲؛ نمل: ۱۶)

داستان ذوالقرنین در سوره کهف، نمونه‌ای درخشان از استفاده از فناوری مهندسی برای دفع شر و خدمت‌رسانی به بشریت است. هنگامی که مردم از شرّ یاجوج و ماجوج به او پناه آوردند، او با بهره‌گیری از منابع و نیروی انسانی، اقدام به ساختن سدی محکم کرد؛ «ءَاتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ ءَاتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قَطْرًا.» (کهف: ۹۶) این آیه، به‌وضوح فرآیند صنعتی استفاده از «قطعات آهن»، «ذوب کردن» و «ریختن مس مذاب» برای ساخت سازه‌ای مستحکم را توصیف می‌کند. این سد، نماد استفاده از فناوری و مهندسی برای ایجاد امنیت و عمران است.

بررسی سیره انبیای پیشین، به‌وضوح نشان می‌دهد که فناوری در نزد آنان، هرگز هدف نبوده؛ بلکه ابزاری کارآمد و گاه ضروری برای تحقق مأموریت‌های الهی بوده است. این مأموریت‌ها شامل: نجات بشریت، تأمین امنیت و قدرت، اداره حکومت عدل و گسترش دعوت و عمران و دفع فساد می‌شده است. این نگاه کاربردی و هدفمند، الگویی جاودانه برای همه ادوار تاریخ است که فناوری را در خدمت ارزش‌های متعالی و اهداف الهی قرار می‌دهد.

بهره‌گیری از فناوری در عصر پیامبر(ص) و اهل‌بیت(ع)

سیره عملی پیامبر گرامی اسلام(ص) و ائمه اطهار(ع)، تجلی عینی و تکامل‌یافته همان رویکرد انبیای پیشین در مواجهه با فناوری است. آنان، نه تنها از ابزارهای موجود استفاده می‌کردند، بلکه با ابتکار عمل، فناوری‌های جدیدی را به خدمت گرفته، یا پایه‌گذار توسعه آنها شدند.

پیامبر(ص) از مهم‌ترین فناوری ارتباطی عصر خود، یعنی «کتابت»، به بهترین

شکل استفاده کرد. ایشان کاتبان متعددی داشت و برای گسترش دعوت اسلام و ارتباط با سران جهان، نامه‌ها و پیمان‌نامه‌های متعددی را به رشته تحریر درآورد. آیت‌الله احمدی میانجی، تمام نامه‌های پیامبر اکرم(ص) را در کتابی با عنوان «مکاتیب الرسول(ص)» گردآوری کرده است. این اقدام، نشانگر بهره‌گیری از فناوری نوشتار برای تثبیت و نشر دین است.

در جنگ احزاب، با پیشنهاد سلمان فارسی، فناوری جدید «خندق» که در جنگ‌های پیش از آن، سابقه نداشت، به کار گرفته شد. این ابتکار عمل که یک تاکتیک دفاعی مهندسی‌شده بود، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکست دشمن داشت. پیامبر اکرم(ص) با این ابتکار عمل، فناوری جدید حفر خندق را به محیط خود معرفی نمود. همچنین در جنگ طائف، دستور به ساخت و استفاده از «منجیق» برای درهم شکستن استحکامات دشمن داده شد. پیامبر اکرم(ص) در برخی از جنگ‌ها، با ایجاد یک شبکه اطلاعاتی و جاسوسی منظم، از تحرکات دشمنان اطلاع کسب می‌کرد. اعزام نیرو به سوی لشکر مشرکان در جنگ بدر، اعزام دیده‌بان‌ها برای اطلاع از وضعیت نظامی و شیوه آرایش دشمنان در جنگ‌های مختلف، نمونه‌هایی از این سیستم پیشرفته اطلاعاتی برای آن زمان محسوب می‌شد.

امام علی(ع) در دوران حکومت خویش، توجه ویژه‌ای به توسعه زیرساخت‌ها و فناوری‌های عمرانی داشت. از مهم‌ترین اقدامات ایشان، احیای قنات‌ها و احداث نهادهای آب بود. این اقدام، تنها یک پروژه عمرانی نبود؛ بلکه اجرای یک فناوری پیچیده مهندسی آب (قنات) برای رفاه مردم، رونق کشاورزی و تحقق عدالت اجتماعی بود.

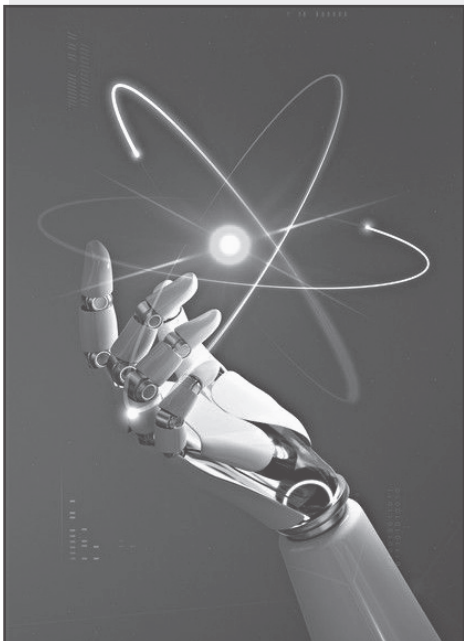
امامان دیگر نیز با تشویق شاگردان خود به یادگیری علوم کاربردی، عملاً به توسعه فناوری‌های زمانه کمک می‌کردند. امام صادق(ع) به جابر بن حیان، روش‌های شیمیایی و تهیه دارو را آموخت که منجر به توسعه «علم کیمیا» (شیمی قدیم) و داروسازی پیشرفته شد. همچنین، احادیث

ورود به عصر فناوری اطلاعات، الگوی جدیدی در حوزه تبلیغ و ترویج دین ایجاد کرده که دارای ابعاد راهبردی متعددی است. بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی سیره عملی مراکز دینی، مهم‌ترین مزایای این پدیده را می‌توان در محورهای همچون: آسان‌سازی دسترسی به منابع اصیل، توسعه کمی و کیفی روش‌های آموزشی، امکان پایش و تحلیل جریان‌های فکری، ایجاد شبکه‌های تولید علم دینی، شخصی‌سازی خدمات دینی، الگوریتم‌های هوش مصنوعی و سیستم‌های توصیه‌گر، امکان ارائه محتوای دینی متناسب با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و استحکام‌بخشی به هویت دینی نسل جدید، یادآور شد

درحالی‌که برخی با آن مخالفت می‌کردند، بسیاری از علمای شیعه با درک ظرفیت عظیم این فناوری، از آن استقبال کردند. برخی عالمان شیعه، حتی زمینه را برای تأسیس چاپخانه‌های سنگی در نجف فراهم آوردند که انقلابی در انتشار سریع و گسترده کتب فقهی و حوزوی ایجاد کرد. در دوره مشروطه، فناوری روزنامه و اعلان‌های چاپی، به مهم‌ترین ابزار مبارزه فکری و سیاسی تبدیل شد. علمای مشروطه‌خواه، به‌خوبی از

متعددی از ایشان در زمینه طب و بهداشت نقل شده است که نشان از اهتمام به این علم دارد. همچنین، تأیید آئمه به انتخاب شغل‌هایی مانند «آهنگری» و «نجاری»، نشان‌دهنده توجه به صنایع و فناوری‌های تولیدی عصر خویش است.

علمای بزرگ شیعه و مواجهه با فناوری‌های جدید

پس از عصر معصومان(ع)، علمای بزرگ شیعه با حفظ اصالت دینی، همان مسیر بهره‌گیری هوشمندانه از فناوری‌های روز را ادامه دادند. بررسی تاریخی مواجهه آنان با نوآوری‌ها، گویای عمق نگاه فقهی و مصلحت‌اندیشی آنان در به خدمت‌گیری ابزارهای جدید برای تبلیغ و تقویت اسلام است.

شیخ بهایی (وفات: ۱۰۳۰ق)، نماد بارز تلفیق علم سنتی حوزوی با مهندسی و فناوری‌های پیشرفته عصر خویش بود. وی که از بزرگ‌ترین علمای دوران صفویه به شمار می‌رفت، به‌صورت عملی در توسعه فناوری‌های عمرانی مشارکت داشت. از برجسته‌ترین اقدامات او می‌توان به طراحی و نظارت بر تقسیم آب زاینده‌رود (طومار شیخ بهایی) اشاره کرد که نمونه‌ای درخشان از فناوری مدیریت منابع آب و مهندسی در آن دوران محسوب می‌شد. طراحی سیستم گرمایشی حمام فین کاشان با استفاده از یک سیستم شمع و دودکش مهندسی‌شده، یادگار دیگر شیخ بهایی است که نشان از بهره‌گیری از نوآوری در مهندسی دارد. مشارکت در طراحی و نظارت بر پروژه‌های عظیم معماری مانند مسجد امام اصفهان و میدان نقش جهان که مستلزم تسلط بر پیچیده‌ترین فناوری‌های معماری و مهندسی سازه آن زمان بود نیز زبان‌زد اهل فن است. این اقدام‌ها نشان می‌دهد که یک مجتهد برجسته، نه تنها با فناوری مخالف نبوده، بلکه خود از پیشگامان توسعه و به‌کارگیری آن در خدمت پیشرفت جامعه اسلامی بوده است.

در دوره قاجار، ورود صنعت چاپ به جهان اسلام، آزمونی مهم برای علما بود.

فناوری‌های دیجیتال و تحول در تبلیغ دین

در عصر حاضر، فناوری‌های دیجیتال با ایجاد بسترهای نوین ارتباطی و محتوایی، پارادایم تبلیغ و ترویج دین را دگرگون ساخته‌اند. این تحول، با ارائه الگوهای جدیدی چون: شبکه‌های اجتماعی، اپلیکیشن‌های تخصصی و تولید محتوای چندرسانه‌ای، امکان تعامل مستقیم، گسترش فراگیر و تأثیر عمیق‌تر معارف دینی را فراهم آورده است.

تحول دیجیتال در دهه‌های اخیر، شیوه‌های سنتی تبلیغ و آموزش دینی را دگرگون کرده است. حوزه‌های علمیه و مراکز دینی در ایران، به‌ویژه از اوایل دهه ۱۳۸۰ش، به‌طور نظام‌مند وارد عرصه فناوری اطلاعات شدند و از ابزارهای نوین برای ترویج دین استفاده کردند.

از مهم‌ترین نهادهای پیشگام در این زمینه، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) است که با هدایت و حمایت رهبر معظم انقلاب اسلامی، از دهه ۱۳۷۰ش با تولید نرم‌افزارهای: حدیثی، فقهی، اصولی و تفسیری، بستر دیجیتالی‌سازی متون دینی را فراهم کرد. پایگاه‌هایی از قبیل: مجلات تخصصی نور، کتابخانه دیجیتال نور، حوزه نت، قرآن نور و جامع الأحادیث، و نیز نرم افزارهایی مانند: جامع الأحادیث، جامع تفاسیر نور و جامع فقه و ده‌ها نرم افزار دیگر، اکنون از بزرگ‌ترین بانک‌های اطلاعات دینی در جهان اسلام به شمار می‌آیند که توسط مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در قم تهیه و ارائه شده‌اند.

فعالیت‌های فناورانه محدود به این مرکز نبوده و بسیاری از مراکز و مؤسسات و شخصیت‌های دینی دیگر نیز از دهه هشتاد به بعد، قدم به عرصه فناوری گذاشتند و اطلاع‌رسانی معارف دینی را از مسیر فناوری‌های در خدمت علوم اسلامی و انسانی دیجیتال رقم زدند. مراکزی مانند: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز ملی پاسخگویی به سؤالات دینی، مؤسسات وابسته به

این ابزار بهره بردند. آیت‌الله نائینی در کتاب تنبیه الأئمة وتنزیه الملة که خود با فناوری چاپ منتشر شد، به تئوری‌پردازی حکومت دینی پرداخت. آیت‌الله طباطبایی و آیت‌الله بهبهانی، از بیانیه‌ها و اعلامیه‌های چاپی برای بسیج افکار عمومی و روشنگری استفاده گسترده می‌کردند و شیخ محمد خیابانی در تبریز، روزنامه «تجدد» را منتشر کرد تا اندیشه‌های اصلاحی و دینی خود را ترویج نماید. این اقدام‌ها نشانه آن است که علما، رسانه را به‌عنوان «سلاح» و «بلندگو»یی برای دفاع از دین و پیشبرد اهداف جامعه اسلامی می‌دانستند.

با ظهور فناوری‌های الکترونیکی، نسل جدیدی از علما با درک ظرفیت بی‌نظیر این ابزارها، از آنان بهره بردند. آیت‌الله بروجردی با آنکه خود به دلیل کهولت سن، کمتر در رادیو سخنرانی می‌کرد، اما با تشویق مبلغان دینی برای استفاده از رادیو و نیز ارجاع مستمعان به برنامه‌های مذهبی رادیو، عملاً به مشورعت این رسانه برای تبلیغ دین مهر تأیید زد. امام خمینی(ره) در دوران مبارزه با رژیم طاغوت، به‌صورتی کاملاً آگاهانه و فعال، از نوارهای کاست (ضبط صوت) برای انتقال پیام‌های انقلابی خود به سراسر ایران استفاده کرد. این فناوری، نقش تعیین‌کننده‌ای در همگانی کردن پیام انقلاب داشت. پس از انقلاب نیز بر استفاده از صدا و سیما برای گسترش معارف اسلامی تأکید بسیار داشت. همچنین، علما و مراجعی مانند آیت‌الله گلپایگانی و آیت‌الله صافی گلپایگانی، با اجازه دادن به پخش سخنرانی‌ها و مراسم مذهبی از رادیو و تلویزیون، راه را برای نهادینه شدن استفاده از این رسانه‌ها در خدمت دین هموار کردند.

این سیر تاریخی، به‌وضوح نشان می‌دهد که علمای شیعه، با پشتوانه غنی سیره معصومین(ع) و اصول فقهی پویا، همواره زمانه‌شناس بوده و فناوری‌های جدید را به‌عنوان فرصتی برای تحکیم و انتشار دین خدا قلمداد کرده‌اند.

راه برون‌رفت از چالش‌ها و آسیب‌های فناوری‌های نوین، نه عقب‌نشینی از فضای دیجیتال، بلکه راهبرد حضور فعال، هوشمند و مبتنی بر برنامه است. این راهبرد، شامل تربیت مبلغان مسلط به علوم حوزوی و در کنار آن، تسلط بر دانش رسانه، تولید محتوای عمیق و جذاب، ایجاد نهادهای نظارتی برای اعتبارسنجی محتوا، و تبیین اخلاق و آداب استفاده از فناوری برای طلاب و مبلغان است

مرکز مدیریت حوزه علمیه و مراکز تحت اشراف برخی از مراجع معظم تقلید، از این جمله‌اند که با راه‌اندازی وبگاه‌ها، سامانه‌های آموزش، پژوهش و مشاوره و از طریق شبکه‌های اجتماعی، تبلیغ دینی را به فضای مجازی گسترش دادند. همچنین، تولید اپلیکیشن‌های قرآنی، نرم‌افزارهای آموزشی و پلتفرم‌های گفت‌وگو با طلاب در بستر هوش مصنوعی، گامی نو در دیجیتالی‌سازی خدمات است.

در سال‌های اخیر، برخی مراکز حوزوی همچون: جامعة المصطفی العالمیة، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه و جامعة الزهراء (س)، با بهره‌گیری از کلاس‌های برخط، آموزش مجازی علوم اسلامی را بین‌المللی کرده‌اند. این فعالیت‌ها نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه در حال گذار از «تبلیغ حضوری» به «تبلیغ شبکه‌ای» هستند؛ الگویی که بر پایه فناوری دیجیتال، امکان ارتباط مستقیم، سریع و گسترده با مخاطبان جهانی را فراهم کرده است.

فواید و مزایای فناوری اطلاعات برای ترویج دین

ورود به عصر فناوری اطلاعات، الگوی جدیدی در حوزه تبلیغ و ترویج دین ایجاد کرده که دارای ابعاد راهبردی متعددی است. بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی سیره عملی مراکز دینی، مهم‌ترین مزایای این پدیده را می‌توان در محورهایی همچون: آسان‌سازی دسترسی به منابع اصیل، توسعه کمی و کیفی روش‌های آموزشی، امکان پایش و تحلیل جریان‌های فکری، ایجاد شبکه‌های تولید علم دینی، شخصی‌سازی خدمات دینی، الگوریتم‌های هوش مصنوعی و سیستم‌های توصیه‌گر، امکان ارائه محتوای دینی متناسب با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و استحکام‌بخشی به هویت دینی نسل جدید، یادآور شد.

این مزایا نشان می‌دهد فناوری اطلاعات، نه تنها یک ابزار کمکی، بلکه یک «زیست‌بوم جدید» برای تبلیغ دین محسوب می‌شود که غفلت از آن، به منزله از دست دادن مهم‌ترین عرصه تأثیرگذاری در جهان معاصر خواهد بود. البته بهره‌گیری بهینه از این فرصت‌ها، مستلزم تدوین راهبرد جامع، تربیت نیروی انسانی متخصص و تأمین زیرساخت‌های لازم است.

چالش‌ها و آسیب‌های به‌کارگیری فناوری دیجیتال در مسائل دینی

فناوری‌های دیجیتال، فرصت‌های بی‌نظیری برای تبلیغ دین فراهم کرده‌اند؛ اما این عرصه،

در عصر حاضر، فناوری‌های دیجیتال با ایجاد بسترهای نوین ارتباطی و محتوایی، پارادایم تبلیغ و ترویج دین را دگرگون ساخته‌اند. این تحول، با ارائه الگوهای جدیدی چون: شبکه‌های اجتماعی، اپلیکیشن‌های تخصصی و تولید محتوای چندرسانه‌ای، امکان تعامل مستقیم، گسترش فراگیر و تأثیر عمیق‌تر معارف دینی را فراهم آورده است

امروز حوزه علمیه و نهادهای دینی، نه حذر از فناوری، بلکه تلاش مضاعف برای حضور فعال، تولید محتوای عمیق و جذاب، تربیت مبلغان مسلط به علوم جدید، و ارائه الگوهای بومی برای به خدمت‌گیری ابزارهایی مانند هوش مصنوعی در جهت ترویج دین است. آینده درخشان تبلیغ دین، در گرو تلفیق حکمت نبوی با فناوری روز و حرکت بر مدار همان سیره همیشه زنده پیشوایان الهی است. ■

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۸۶ش. منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. قم: نشر اسرا.
۳. عاملی، شیخ حر. ۱۴۰۹ق. وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل‌البيت (علیهم‌السلام).
۴. —. ۱۴۱۴ق. هدایة الأمة إلى أحكام الأئمة. مشهد: آستان قدس رضوی.
۵. کلینی، محمدبن یعقوب. ۱۴۰۷ق. الکافی. تهران: دار الکتب الإسلامية.
۶. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۱ش. تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامية.

خالی از چالش و آسیب نیست. شناخت این مخاطرات، برای بهره‌گیری ایمن و حکیمانه از این ابزار، ضروری است.

فضای دیجیتال می‌تواند به یکنواخت‌سازی پیام دینی بینجامد. در این فضا، ممکن است محتوای سطحی، شعارزده یا عاطفی فاقد پشتوانه علمی، به دلیل جذابیت ظاهری، جایگزین مطالب عمیق و اصیل دینی شود و به تدریج، مکاتب فکری غنی و روش‌های سنجیده سنتی را به حاشیه براند.

سرعت بالا و محدودیت حجم محتوا در شبکه‌های اجتماعی، ممکن است مخاطب را به مصرف‌کننده‌ای کم‌حوصله تبدیل کند که تنها به دریافت نکات کوتاه و کلیدی عادت می‌کند. این امر موجب می‌شود درک جامع و عمیق از معارف دینی که نیازمند مطالعه کتاب‌های مفصل و تفکر طولانی است، کاهش یابد.

همچنین، فضای مجازی، مرز میان مرجع معتبر و غیرمعتبر را از بین برده است. هر فردی می‌تواند خود را به‌عنوان مبلغ دین معرفی کند و شبهات را با ظاهری فریبنده منتشر سازد. سرعت گسترش شبهات، بسیار بیشتر از پاسخ‌های علمی و کارشناسانه است و این امر می‌تواند بنیان ایمان بسیاری از افراد ساده‌لوح را متزلزل کند.

راه برون‌رفت از چالش‌ها و آسیب‌های فناوری‌های نوین، نه عقب‌نشینی از فضای دیجیتال، بلکه راهبرد حضور فعال، هوشمند و مبتنی بر برنامه است. این راهبرد، شامل تربیت مبلغان مسلط به علوم حوزوی و در کنار آن، تسلط بر دانش رسانه، تولید محتوای عمیق و جذاب، ایجاد نهادهای نظارتی برای اعتبارسنجی محتوا، و تبیین اخلاق و آداب استفاده از فناوری برای طلاب و مبلغان است.

نتیجه بحث

بررسی سیره پیشوایان دینی، از انبیا اولوالعزم تا مراجع معاصر، گواهی روشن بر این حقیقت است که به‌کارگیری فناوری‌های روز، سنتی دیرینه و ریشه‌دار در مکتب اهل‌بیت (ع) بوده است. از کشتی حضرت نوح (ع) و زره حضرت داوود (ع) گرفته، تا خندق پیامبر اعظم (ص)، قنات‌های امام علی (ع)، صنعت چاپ در عصر قاجار و رادیو در قرن گذشته، همگی نشان می‌دهد که رهبران دینی همواره از پیشرفته‌ترین ابزار زمان خود برای تحقق اهداف متعالی دین، یعنی نجات بشریت و استقرار عدالت و تبلیغ معارف الهی، استفاده می‌کرده‌اند.

امروزه نیز این سنت پویا، مصادیق جدید و تأثیرگذاری یافته است. اینترنت، فضای مجازی و هوش مصنوعی، همان قدر که می‌توانند چالش‌زا باشند، در صورت مدیریت خردمندانه، بی‌سابقه‌ترین فرصت برای گسترش معارف ناب محمدی (ص) به شمار می‌روند. اینترنت، مرزهای جغرافیایی را درنوردیده، فضای مجازی بستری برای گفت‌وگوی مستقیم با نسل جوان فراهم ساخته و به‌تازگی، هوش مصنوعی، امکان دسته‌بندی، پردازش و ارائه هدفمند گنجینه‌های عظیم حدیثی و فقهی را به شیوه‌ای نوین میسر کرده است.

انزوا و کناره‌گیری از عرصه فناوری، نه تنها منطبق با سیره معصومان (ع) نیست، بلکه نوعی تخلف از «تکلیف تبلیغ» در عصر حاضر محسوب می‌شود. وظیفه